

PANİSLAMCI POLİTİKA VE SİYASİ HİMAYE: MALAY PERSPEKTİFİ VE OSMANLI TEPKİSİ*

Yazan: Mohammad Redzuan OTHMAN**

Çeviren: İsmail Hakkı GÖKSOY***

ÖZET

Osmanlı Halifesi Sultan II. Abdülhamid tarafından takip edilen İslam birliği (panislamizm) siyaseti, İslam dünyasının çeşitli yerlerinde önemli taraftarlar bulmuştu. Özellikle Avrupalı sömürgeci devletlerin istilalarından ve sömürge yönetimlerinin olumsuz etkilerinden kurtulmak için çoğu Müslüman lider bu düşünceyi bir çıkış yolu olarak görmüşlerdi. Malay dünyasında da panislamizm siyasetinin belirli Müslüman çevrelerde önemli etkileri ve yansımaları oldu. İşte bu makale, Malay dünyasındaki Müslüman toplumların İslam birliği siyasetine bakışlarını ve onların Osmanlı halifesi ve Türkler'in bu konuda oynadığı rolü nasıl algıladıkları hususlarında önemli veriler ve değerlendirmeler sunmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Panislamizm, İslam Birliği, Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı-Malay İlişkileri.

ABSTRACT

Pan-Islamic Appeal and Political Patronage: The Malay Perspective and the Ottoman Response

Panislamizm appeal followed by the Ottoman Caliph Sultan Abdul Hamid the Second found some important adherents in various parts of the Muslim World. In particular, many Muslim leaders saw this appeal as a solution to save themselves from the expansion of the European colonial powers and the malpractices of colonial regimes. This panislamic appeal played important effects and reflections in certain Muslim circles in the Malay world. Therefore, this article aims to present important data and evaluations on the view points of the Muslim communities of the Malay

* Bu makalenin İngilizce aslı, Mohammad Redzuan Othman, "Pan-Islamic Appeal and Political Patronage: The Malay Perspective and the Ottoman Response", *Sejarah* (Journal of the Department of History, University of Malaya), Kuala Lumpur, 1996, No:4, s.97-108 sayfaları arasında yer almaktadır.

** Prof., Dr., Malaya Üniversitesi Edebiyat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

*** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi.

world towards the panislamic appeal and on how they considered the roles that the Ottoman Caliph and the Turks played in this respect.

Keywords: Panislamizm, Muslim Unity, Sultan II. Abdul Hamid, Ottoman-Malay Relations.

Avrupa saldırısına karşı koymak ve en sonunda da sömürgecileri Asya ve Afrika kıtalarından çıkarmak için Müslüman toplumları birleştirme hedefi, Batı'da yaygın olarak kullanılan "Panislamizm" terimiyle ifade edilmiştir.¹ Nikkie R. Keddie, XIX. Yüzyılın son çeyreğinde İslam dünyasının bazı bölgelerini etkisi altına alan bu Panislamcı akımın, Batılı güçlerin saldırısına karşı bir tepki olarak doğduğunu ileri sürer. Bu akım, 1880'lerden itibaren hissedilmeye başlanmış ve 1881'de Tunus'un Fransızlar tarafından işgali, 1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgali, 1883'te Rusların Merv'i ele geçirmeleri, 1911'de Tripoli'nin İtalyanlar tarafından zaptı ve 1912-1913 yıllarındaki Balkan Savaşları ile iyice doruk noktasına ulaşmıştır. Bu gelişmeler, İslam dünyasında birçok eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmış, fakat her şeyden önemlisi, Alman ve İtalyan birliğinin örnekleri birçok Müslümanı bölünmüş toprakların birliğini sağlamak için oluşturulan hareketlerin gücünü tek bir hükümet/devlet arkasında alması gerektiği düşüncesine sevk etmiştir.²

Hatta bu terim XIX. Yüzyılın sonlarında ve XX. Yüzyılın başlarında yaygın olarak revaçta olmasına rağmen, ilim adamları bu fenomenin tam yorumu hakkında bir mutabakat geliştirmede başarısız kalmışlardır.³ Ayrıca, "Panislamizm" teriminin kendisini tanımlamak dahi, onun karşılığının Müslüman toplumların dillerinin hiçbirinde olmaması gerçeğinden hareketle

¹ "Panislamizm" terimi ilk defa, 1877 yılında yayımlanan, fakat Temmuz 1876'dan önce yazılan *Türkische Skizzen*'de Franz von Werner tarafından kullanılmıştır. Daha sonra 1881 yılında Gabriel Charmes bu terimi *Revue de deux Mondes*'deki bir makalede ödünc almış ve özellikle *L'Avenir de la Turquie, le Pan-Islamisme*'deki çeşitli yazılarda onun kullanımı yaygınlaşmıştır. Britanya'da bu terim ilk defa Wilfred Scawen Blunt tarafından 1881'de yazılan, fakat Ocak 1882'de *Fortnightly Review*'de yayımlanan bir makalede kullanılmıştır. Daha sonra aynı yılda bu beş bölümlü makale, *The Future of Islam* başlığı ile bir kitap formunda neşredilmiştir. Britanya'da bu fenomen, aynı zamanda Dış İşleri Bakanlığı'nın bir araştırma konusu olmuş ve bir kitapçığın basımıyla sonuçlanmıştır. *The Rise of Islam and the Chaliphate, Pan-Islamic Movement*, Handbooks Prepared Under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, No: 96a ve b, January 1919. Bkz., M. Naeem Qureishi, "Bibliographic Soundings in Nineteenth Century Pan-Islam in South Asia", *The Islamic Quarterly*, Vol. XXIV, 1980, s.22.

² Bkz., Nikkie R. Keddie, *Sayyid Jamal ad-Din al-Afghani: a Political Biography*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1972, s.124.

³ D. H. Evans, "The Meanings of Pan-Islamism: The Growth of International Consciousness Among the Muslims of India and Indonesia in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century", in Essays by Mushirul Hasan, et al., *India and Indonesia From the 1830s to 1914: The Heyday of Colonial Rule*, Leiden: E. J. Brill, 1987, s.15.

çeşitli tartışmalara yol açmıştır.⁴ Bununla birlikte çoğu Avrupalı bilim insanı ve devlet adamı onu bir tepki hareketi olarak değerlendirdiler; yani İslamî fanatizmin yeniden inkişafı ve Avrupalı güçlere karşı saldırgan bir şekilde öfkelenen Türklerin liderliği altında Müslümanların bir birlik oluşturma çabası olarak gördüler.⁵

Diğer taraftan Müslüman aydınlar onu esas itibarıyla ilerici bir hareket, yani Avrupa yayılmacılığının bir neticesi olarak İslam'a karşı giderek artan tehlikeler algısı gibi değerlendirmişler ve tüm Müslümanların entelektüel ve ahlaki kabiliyetlerinin özgür bir gelişmesini temin etmek için Müslümanları birleştirmeyi hedefleyen bir hareket olarak görme eğilimi içine girmişlerdir.⁶ Bu Müslüman düşünürler için, Panislamizmin saldırgan imajı, İslam beldelerinde kendi müdahalesini meşrulaştırmak, özgürlük ve ilerlemeyi hedeflemek için Müslümanlara çağrıda bulunan İslami bilinçlenmeye karşı Batı tarafından icat edilmiş bir kavram olarak görüldü.⁷ Seyyid Hüseyin el-Attas'a göre, Panislamizm ve Batı sömürgeciliği arasındaki yarış, Malay dünyasında klasik bir örneğe sahipti. Onun başlangıcı İslamiyet ile Batı arasındaki çatışmanın bir devamı olarak XIII. ve XVI. Yüzyıllar arasına kadar geriye gitmektedir, yani ilk defa Akdeniz bölgesiyle sınırlı olan, fakat daha sonra ise dünyanın diğer bölgelerine kadar uzanan rekabete dayanmaktadır.⁸

XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. Yüzyıl başlarında Avrupa hakimiyetinin yayılışının bir neticesi olarak Malaylar dahil Batı'nın tecavüzü karşısında giderek tehdit altında kaldığını hisseden Müslümanlar onurlarını korumak için zorunluluk hissettikleri bir himaye arayışı içine girdiler. Bu şartlar altında, oldukça duygu yüklü bir mefhum olan bir kurum, yani halife unvanını kullanan Osmanlı Sultanı, tabiatıyla müslümanlar tarafından gerçek bir lider olarak görülmeye başlandı.⁹ Fakat bu eğilim, Sultan II. Abdülhamid'in (hükümdarlığı: 1876-1908) yönetimi sırasında oldukça gelişti. O, Osmanlı halifesi olarak tahta çıkar çıkmaz, 24 Aralık 1876 tarihinde anayasayı ilan etti ki, bu anayasa açıkça onu Müslümanların lideri ve aynı zamanda da İslam'ın koruyucusu olduğunu kaydetti.¹⁰

⁴ Naimur Rahman Farooqi, "Pan-Islamism in the Nineteenth Century", *Islamic Culture*, Vol. 57, October 1983, s.284.

⁵ A.g.e., s.284. Ayrıca bkz., "A Pan-Islam Propagandist", *Singapore Free Press*, 6 Ocak 1899; Dosya CO 273/246, Mitchell'den Chamberlain'e (Gizli), 6 Ocak 1899.

⁶ Bu bilinçlenme, daha geniş bir milli duyguyu ve siyasi toplumu öngören bir sosyal sistem ve din olarak İslamiyet'in birliğine olan inançtan kaynaklanmaktadır. O, mevcut travma kabilinden olaylarla karşılaştıkları zaman dünyadaki tüm Müslümanlara tehditler ve tehlikeler karşısında uyanık olmayı ilham verdi.

⁷ Naimur Rahman Farooqi, "Pan-Islamism", s.284.

⁸ Syed Hussein Alatas, "On the Need for a Historical Study of Malaysian Islamization", *Journal of Southeast Asian History*, Vol.4, No:1, Mart 1963, s.63.

⁹ Naimur Rahman Farooqi, "Pan-Islamism", s.285.

¹⁰ T. W. Arnold, *The Caliphate*, London: Routledge & Kegan Paul Ltd., s..173-174.

Niyetlerini gerçekleştirmek ve bu tanınmayı sağlamak için Sultan II. Abdülhamid, Malay dünyası dahil Türk sınırlarının ötesindeki yerlere temsilciler/ajanlar gönderdi.¹¹ Sultan II. Abdülhamid tarafından geliştirilen Panislamcı duygu, Malaya’da Türkleri hesaba katılacak bir güç ve güvenilecek bir koruyucu olarak değerlendiren güçlü bir hayranlık duygusunun gelişmesini sağladı. Sultan II. Abdülhamid’in bu bölgedeki Panislamcı yaklaşımı hakkında en önemli bir ize sahip olduğu zannedilen en eski ve en önemli faaliyet, hem Türklerle hem de Cohor Sultanı Ebu Bekir ile çok yakın bir ilişkiye sahip etkili bir Müslüman lider olan Seyyid Muhammed el-Sagoff tarafından başlatıldı. Onun gayretleri vasıtasıyla iki sultan arasında bir dostluk gelişti ve Sultan Ebu Bekir’in Avrupa turunun bir parçası olarak 1879’da İstanbul’u ziyaretiyle birlikte bu ilişki daha da güçlendi. Ziyareti sırasında Sultan Ebu Bekir’e Rukiye Hanım adında Kafkas asıllı bir nedîme hediye edildi.¹² Cohor’da Rukiye Hanım büyük bir hayranlıkla izlendi ve Sultanın kardeşi Tengku Abdülmecid ile evlendirildi.¹³ Sultan Ebu Bekir, yine Avrupa turunun bir parçası olarak Şubat 1893’te İstanbul’u tekrar ziyaret etti ve bu ziyaret de Sultan II. Abdülhamid tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı; Sultan Ebu Bekir’e dostluğun bir sembolü olarak “En Yüksek Osmanlı Nişanı” verildi.¹⁴

Sultan Ebu Bekir Osmanlılar ile samimi bir ilişkiye sahip olmasına rağmen, Sultan II. Abdülhamid tarafından teşvik edilen Panislamcı fikirlerin ülkesinde yayılmasına fazla ilgi göstermedi. Bununla beraber Türklerin himayeci rolü ve Sultan II. Abdülhamid’in karizmatik liderliğini güçlendirmede daha derin etkiye sahip olan erken bir çaba, Mekke’de yaşayan Şeyh Wan Ahmed bin Muhammed Zeyn Mustafa el-Fatanî adlı bir alim tarafından yürütüldü. Tanınmış bir alim olarak Şeyh Wan Ahmed, Sultan II. Abdülhamid’in güvenini kazanmış ve 1884 yılında Mekke’de kurulan *al-*

¹¹ A.g.e., s.174.

¹² Özay Mehmet, *Islamic Identity & Development: Studies of the Islamic Periphery*, Kuala Lumpur: Forum, 1990, s.28.

¹³ Bu evlilikten iki çocuk doğdu. Bunlar, Cohor’un Beşinci Başbakanı Ungku Abdülaziz ile Cohor Tercüme Bürosu’nun Başkanı Ungku Abdülhamid (aynı zamanda Malaya Üniversitesi eski rektör yardımcısı Ungku Abdülaziz’in babası) idiler. Tengku Abdülmecid’in ölümü üzerine, Rukiye Hanım daha sonra Batavya’dan (Cakarta) zengin bir tacir olan Seyyid Abdullah el-Attas ile evlendi. Bu evlilikten de Seyyid Ali el-Attas (iki önemli bilim adamı olan Seyyid Hüseyin ve Seyyid Nakip el-Attas’ların babası) doğmuştur. Rukiye Hanım, ondan boşandıktan sonra Dato’ Cafer ile evlendi. Bu evlilikten de, Onn (önemli bir milliyetçi lider ve Malezya’nın üçüncü başbakanının babası) dahil yedi çocuğu olmuştur. Rukiye Hanım, 1902 yılında vefat etmiştir. Bkz., Ramlah Adam, *Dato’ Onn Jaqfar: Pengasas Kemerdekaan*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1992, s..5-6.

¹⁴ Abdullah Abbas Nasution, *Sejarah Melayu Raya*, Penang: Persama Press, 1953, s.24. Ayrıca bkz., CO 273/201. Cohor Sultanının Sekreteri’nden Robert H. Meade’ye, Colonial Office, 10 Mayıs 1894.

Matbaah a-Miriyyah al-Ka'inah (Matbaa-i Âmire-i Kâinat) adlı Malayca yayın yapan matbaayı yönetmek üzere atanmıştı.¹⁵

Bu güven aynı zamanda yakın ve dostça bir münasebete dönüştü ki, 1885 yılında Şeyh Wan Ahmed'in Mekke Şerifi'ni temsilen Sultan II. Abdülhamid tarafından İstanbul'da düzenlenen bir ulema konferansına katıldığı zaman iyice gelişti. Konferansa katılmasının yanı sıra İstanbul'daki kalışı sırasında Şeyh Wan Ahmed, Şeyh Muhammed Erşad el-Bancarî tarafından yazılan *Sabil al-Muhtadin Li-al-Tafaqquh Fi Amr al-Din* adlı bir kitabı Sultan Abdülhamid'e sundu ve Sultan da bundan çok etkilenerek kitabın basımını desteklemeye karar verdi.¹⁶ Kitabın neşri, Malaylar nazarında Sultan II. Abdülhamid'in imajını iyice artırmış ve İslam inancının koruyucusu olarak onun dini rolünün başlangıcını göstermekteydi.

Sultan II. Abdülhamid'in ve Türkler'in İslam davasındaki oynadıkları konumundan mukni olan Şeyh Wan Ahmed, daha sonra güvenini 1886'da *Hadiqatul Azhar wal-Riahin* adlı eseri yazarak ve dini kitapların bir müellifi olarak artırdı. Bu kitabın bir bölümü, kurucusu Osman Bey'den Sultan II. Abdülhamid'e kadar geçen Osmanlıların tarihine tahsis edilmiş, bu eser Osmanlı tarihi hakkında bilgi veren en eski Malayca kitap olmuştur. Kitapta, Şeyh Wan Ahmed, Osmanlıların Sünnî, şeraiti uygulayan, Hz. Peygamberin ashabına ve ulemaya saygılı olduklarından dolayı Raşid Halifeler yönetiminden sonra tam anlamıyla mükemmel bir İslam hanedanı olduğunu yazar. Ayrıca, onların meşhur fetvalar vererek, cihadı gerçekleştirerek, Harameyn'in hizmetkârı olarak, zekatı vererek ve hacıların refahını sağladıkları için Müslümanların menfaatlerini koruduklarını ifade eder. Osmanlılar Raşid Halifeler örtüsünün/kisvesinin mirasçıları oldukları için, onlara karşı saygı duymak ve onların hayatı ve uzun ömürleri için dua etmek her Müslümanın sorumluluğu idi.¹⁷ *Hadiqatul Azhar wal-Riahin*, geleneksel dini eğitimde yaygın olarak

¹⁵ C. Snouck Hurgronje, *Mekka in the Latter Part of the 19th Century*, Leiden: E. J. Brill, 1970, s.286.

¹⁶ Bu kitabın İstanbul baskısının bir nüshası, Londra'daki British Library Oriental and Indian Office Collection'da bulunmaktadır. Bkz., Al-Shaykh Muhammad Arshad ibn Abd Allah al-Banjari al-Malayawî, *Sabil al-Muhtadin Li-al-Tafaqquh Fi Amr al-Din*, İstanbul: al-Sharikah al-Khairiyah of al-Hajj Muharram Affandi, Shawwal 1302/August 1885. Kitap İstanbul'da basılmasının yanı sıra 1889 yılında Kahire'de de yayımlanmıştır. *Sabil al-Muhtadin*, Şafii mezhebinin dini uygulamalarına dayanan bir eserdir ve tüm Malay dünyasında dini eğitimde yaygın olarak kullanılan bir kitaptır. Bkz., Haji Wan Mohd. Shaghir Abdullah, "Bahasa Melayu Bahasa Ilmu: Meninjau Kitab Sabil al Muhtadin oleh Syeikh Muhammad Arsyad Al Banjari", *Jurnal Dewan Bahasa*, Ağustos 1990, s.633-634.

¹⁷ Bkz., Ahmad bin Muhammad Zain Mustafa al-Fatani, *Hadiqatul Azhar Wal-Riahin*, Penang: Persama Pres, 1935, s.129-130.

okunan bir metin idi ve ilk defa Mekke’de basılmış, daha sonra da mahalli olarak yayımlanmıştır.¹⁸

Ancak, 1897’den 1899’a kadar Batavya’da Türk başkonsolosluğu görevinde bulunan Kamil Bey’in oynadığı rol vasıtasıyla Malaylar arasında Sultan II. Abdülhamid’in Panislamcı politikasının XIX. Yüzyılın son yıllarında dikkate değer bir etkisi oldu. 1899 yılı başlarında Kamil Bey, Singapur’da iken tüm Müslümanların Avrupa hakimiyetinden ayrılmalarını ve onları Türklerin doğrudan denetimleri altına sokmayı hedefleyen bir yola başvurmaya aktif olarak katıldı.¹⁹ 1904 yılında Kamil Bey, İngilizlerin ona diplomatik tanıma vermeyi reddetme gerçeğine rağmen Türk hükümeti tarafından Singapur’a transfer edildi.²⁰ Onun Singapur’a nakli, aileleri adanın ekonomik faaliyetleriyle bağlı olan Riau sarayında giderek artan İngilizlere karşı bir gücenme/kızma ile aynı zamana denk geldi.. Onlar aynı zamanda selefının ölümünden sonra diğer bir Yamtuan’ı (konsolosu) atamak için isteksiz olmalarından dolayı Hollandalılara da kızgın idiler.²¹

Hollandalıların protestolarını dinlemeyi sürekli reddetmesinin ardından Riau sarayı davalarını duyurmak için çeşitli girişimlerde bulundular ve hatta yardım talep etmek için Sultan II. Abdülhamid’e bir mektup gönderdiler. Bu girişim, Riau sarayının lideri olan Raca Ali Kelana’nın evinde Şubat 1904 başlarında yapılan gizli bir toplantıyla neticelendi. Kamil Bey’in Singapur’a gelişi, bu gelişmeye ilave bir itici güç sağladı ve bu gaye ile İstanbul’a gönderilecek heyetin masraflarını karşılamak üzere 20.000 Singapur Doları toplandı.²² Ancak, bu manevra herhangi bir önemli netice çıkarmada başarısız kaldı. Çünkü Sultan II. Abdülhamid Hollandalılarla çatışmaya girecek bir konuma sahip değildi; fakat bu çaba Malaylar’ın Türkleri kendilerine yardım edebilecek ve davalarını destekleyebilecek bir güç olarak görmelerinin açıkça bir göstergesi idi.

Türklerin potansiyel bir kurtarıcı olarak görüldüğü Panislamcı politika, aynı zamanda Türklerle uzun süreli ilişkilere sahip olan Açeliler’i de etkilemişti. Açe’nin 1873’te Hollandalılar tarafından işgal edilmesinin ardından, anavatanlarından işgalcileri kovmada başarısız olmaları üzerine onların tek ümit kaynağı Türkler oldular. Japonya’yı ziyaret etmek için bir Türk savaş gemisi olan “Ertuğrul” fırkateyni, 1889’da Singapur Limanı’na demir attığı zaman, bu

¹⁸ *Hadiqatul Azhar Wal-Riahin*’in Mekke neşri, 1889 ve 1903 yıllarında al-Matba’ah al-Miriyyah al-Ka’inah tarafından yapılmıştır. Bkz., Wan Mohd. Shaghir Abdullah, *Hadiqatul Azhar wal-Riahin*, Kuala Lumpur: Khazanah Fathaniyah, 1992, s.iv-v.

¹⁹ CO 273/246, Mitchell’den (Boğazlar Bölgesi Valisi) Chamberlain’e, Colonial Office, 6 Ocak 1899.

²⁰ Anthony Reid, “Nineteenth Century Pan-islam in Indonesia and Malaysia”, *The Journal of Asian Studies*, Cilt: XXIV, No:2, Şubat 1967, s.280.

²¹ Barbarna Watson Andaya, “From Rum to Tokyo: The Search for AntiColonial Allies by the Ruler of Riau, 1899-1914”, *Indonesia*, No:24, Ekim 1977, s.130.

²² A.g.e., s.130.

çaresizlik açıkça ortaya konuldu.²³ Hollandalılar tarafından tahakküm altına alınan Açeliler geminin Singapur'a demir atmasından çok heyecanlandılar ve yardım beklentileri tekrar alevlendi. Davalarının Sultan II. Abdülhamid'in dikkatine sunulması için Türk kumandanı ve Seyyid Muhammed es-Sagoff'tan yardım talep eden mektuplarla birlikte Singapur'a bir heyet gönderdiler.²⁴ Hatta 1904 yılına doğru Açeliler tamamen Hollandalıların hakimiyeti altına alındığı zaman bile, onlar hala Hollandalıların Açe'den çıkarılmalarında Türklerin kendilerine en sonunda bile yardım edeceklerine inanmaktaydılar.²⁵

İngiliz sömürgeciliğinin Kelantan'a yayılmasının ardından XX. Yüzyıl başlarında Kelantan'da da Türkler bir ümit kaynağı olarak görüldüler. Kelantan'ın yönetimini Tayların egemenliğinden İngilizlerin egemenliğine geçirmek için görüşmeler devam ederken, Kelantan'da onların yerine Osmanlı idaresi altına geçirmek için çaba sarf edilmişti. Bu yöndeki girişim, süreçte aracı olarak hareket eden Şeyh Wan Ahmed Zeyn tarafından yapıldı.²⁶ Sömürge aleyhtarı bir kişi olarak Şeyh Wan Ahmed, bu Malay devletinin işgal edilmemesi için sadece Osmanlıların yardım yapabileceğine ve Müslüman bir devlet olarak Osmanlı hakimiyeti altında kalmanın menfaatlerine en uygun bir yol olacağına inanmaktaydı.²⁷ Ancak, onun bu girişimi bir netice vermedi; çünkü o 1908'de öldü ve onun ayarında diğer hiçbir alim onun planlarını sürdürecektir nitelikte değildi.

Türklerin hami/patron ve Sultan II. Abdülhamid'in de bir lider olarak görülmesi, XIX. Yüzyılın son birkaç yılında ve ileriki yıllarda yayımlanan *Jajahan Melayu*, *Lengkongan Bulan* ve *Chahaya Pulau Pinang* gibi Malayca dergilerin oynadığı rol vasıtasıyla önemli bir ilerleme kaydetti. Hatta Sultan II.

²³ *Straits Times*, 16 Kasım 1889. Gemi 15 Kasım 1899 tarihinde Johnston Pier'e ulaştığı zaman, Singapur Osmanlı Halifesine mutluluklarını ve hayranlıklarını ifade etmek için gelen Malaylar ile doldu taşı.

²⁴ Anthony Reid, "Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia", *Journal of South East Asian History*, cilt:X, No:3, 1969, s.278.

²⁵ G. K. Simon, "Islam in Sumatra", *The Muhammadan World of Today* (ed: S. M. Zwemer F. R. G. S., E. M. Wherry, D. D. James & L. Borton), London and Edinburg: Fleming H. Revell Company, 1906, s.212.

²⁶ Bilgilerini birçok belgelere ve anlatımlara dayandıran Abdurrahman el-Ahmedi'ye göre, Şeyh Wan Ahmed Kelantan halkının isteklerini ifade etmek için İstanbul'a gittikten sonra 1890'lı yıllarda bu girişimi yapmıştı. Tartışmaların ardından iki heyet gönderildi: Kota Bharu'da buluşmak üzere birisi Singapur üzerinden seyahat etti, diğeri de Bangkok vasıtasıyla gitti. XX. Yüzyıl başlarında Kota Bharu'da da Sultan IV. Muhammed ile yakın ilişkiler içinde olan Şeyh Ali Emir Hüseyin adında oldukça itibarlı bir Türk yaşamaktaydı. Şeyh Ali, Sultan tarafından onun askeri kumandanı olarak değerlendirilmekte ve Kota Bharu'da ona yerel unvan verilmişti. Şeyh Ali 23 Mart 1939 tarihinde öldü. Bkz., Abdul Rahman al-Ahmadi, "Satu Kajian dan Perbandangan Riwayat Hidup Kadir Abdi Dengan Assad Syukri", Yüksek Lisans Tezi, Malaya Üniversitesi, 1978, s.2-3.

²⁷ Wan Mohd. Shaghir Abdullah, "Syeikh Ahmad al-Fatani: Sultan, Politik dan Riau", *Dewan Budaya*, Eylül 1991, s.53.

Abdülhamid'in Panislamcı politikasıyla bağlantılı duygular, Malaya'da İngilizlerin sömürge faaliyetlerindeki ilerlemesini endişelendirmedi. Bu dergilerin oynadığı rol, bir Müslüman lider olarak onun (halifenin) itibarının ve inancı koruyan bir üstün ırk olarak Türklerin imajının bölgede artmasını sağladılar.²⁸

Bu dergiler, Sultan II. Abdülhamid hakkındaki haberleri vermede gayet şevkli davrandılar ve onu Müslümanların refahıyla sonuna kadar alakadar olan büyük bir lider olarak tasvir ettiler.²⁹ Türk halkı da itibarlı Sultanın liderliği altında çok zengin ve güçlü bir halk olarak resmedildi.³⁰ Müttemyiz bir hükümdar olarak Sultan II. Abdülhamid, Malaylar tarafından büyük bir hayranlıkla izlendi ve onun tam bir Osmanlı hanedan kıyafetindeki resmi *Lengkonkan Bulan* dergisi tarafından ilgili okuyuculara satıldı.³¹

Chahaya Pulau Pinang dergisi 1900 yılında yayın hayatına başladığında, Sultan II. Abdülhamid ve Türkler hakkında Malayların duyduğu heyecanın boyutu çok fazla idi. Onlarla ilgili haberler, derginin esas hikayelerini oluşturdu ve ilk baskısının ikinci, üçüncü ve dördüncü sayfalarını kapladı.³² Bunlar, Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı tahtına oturuşunun 25. yıldönümü kutlamalarıyla ilgili haberleri, ona hasredilen bir şiiri ve Hicaz Demiryolu'nu inşa etmek için büyük miktarlarda bağış para toplanmasındaki Osmanlıların başarısını dile getirdiler.³³ İleriki nüshaları, Liverpool, Manchester ve Fransa'daki Türk toplulukları tarafından gerçekleştirilen şaşalı kutlamalar gibi

²⁸ Birinci Dünya Savaşı'ndan önce genellikle Malaylar Türklerin olağanüstü güçleri kullanabilen üstün bir halk olduğuna inanmaktaydılar. İnançın savunucusu olarak savaşta Türklerin yenilmesini, kıyamet alametlerinden bir alamet olduğuna da inanmaktaydılar. *Jajahan Melayu* dergisinin (mesela, Cilt.1, No:1, 10 Aralık 1896 (5 Receb 1313 Hicri) sayısındaki editör yazılarında Malayların yaygın olarak inandıkları Türklerin üstünlüğü üzerine açıklamalar yapmış ve onları yenmek isteyen herhangi bir gücün dünyada hayal olduğunu yazmıştı.

²⁹ Örneğin bkz., *Jajahan Melayu*, Cilt.2, No:24, 29 Nisan 1897. Ayrıca bkz., *Lengkonkan Bulan*, Cilt.3, No:3, 11 Mayıs 1900, s.4.

³⁰ *Jajahan Melayu*, Cilt.2, No:25, 6 Mayıs 1897.

³¹ Fotoğrafın boyutu 6x4.25 inç idi. Fotoğrafların ilk sayfadaki tanıtımları için bkz., *Lengkonkan Bulan*, Cilt.2, No:5, 28 Mayıs 1900 ve Cilt.2, No:7, 4 Haziran 1900.

³² *Chahaya/Chahyah/Chayah Pulau Pinang/Penang* dergisi, kısmen başarılı bir yayın hayatı sürdürmüştür. Çünkü dergi, 13 Ekim 1900 tarihinden 28 Mart 1908 tarihine kadar neredeyse sekiz buçuk yıl yayın hayatını devam ettirmiştir. Bu dergi, Penang'ın 230 Birch Caddesi'ndeki Criterion Press'in sahibi Çinli zengin ve nüfuzlu bir işadamı olan Lim Seng Hui tarafından basılmaktaydı. Dergi'nin dört sayfası Cavî [Arap alfabesiyle yazılan Malayca] alfabede olmak üzere her Cumartesi günü haftalık olarak yayımlanmaktaydı. Bkz., Mohd. Dahari Othman, "Akhbar Cahaya Pulau Pinang, 1900-1908", *Jebat*, No:7/8, 1978/79, s.115.

³³ Bkz., *Chahaya Pulau Pinang*, Cilt. 1, No:1. 13 Ekim 1900, s.2. Hicaz Demiryolu'nu inşa etmek için toplanan bağışların bir tartışması için bkz., William L. Ochsenwald, "Financing of the Hijaz Railroad", *Die Welt des Islams*, Cilt.XIV, No:1-4, 1973, s.129-149.

ıldönümü kutlamalarını ve Sultan II. Abdülhamid'in büyüklüğünü ortaya koyan haberleri düzenli olarak yayımladılar.³⁴ Tanınmış bir hükümdar olarak Sultan II. Abdülhamid Bulgaristan, Hindistan ve Cava Müslümanlarının yanı sıra Alman İmparatoru ve Fransız Cumhurbaşkanı'ndan da bu vesileyle değerli hediyeler aldığına dair haberler verildi.³⁵ Sultan II. Abdülhamid hastalandığı zaman, *Chahaya Pulau Pinang* bunu önemli bir haber yaptı. Nekahat döneminde iyileşmesi için dileklerini ifade etti ve adil yönetiminin devamı için uzun ömürler diledi.³⁶

Türklerin ve Sultan II. Abdülhamid'in gözde imajı ile ilgili Malayları etkileyen XX. Yüzyıl başlarındaki yayıncılık faaliyeti, 1906 yılında yayın hayatına başlayan *al-Imam* dergisi tarafından da heyecanlı bir şekilde sürdürüldü. İlk sayısında verdiği Türkiye hakkındaki haberleri, Japonya ile ilgili haberler kadar çok çekici idi ve her iki ülke, yani birisi İslamiyet'in temsilcisi, diğeri de Asya'nın parlayan güneşi olarak değerlendirilmisti.³⁷ "Türkiye ve Japonya" başlığı altında, Tokyo'da düzenlenmesi planlanan Din Kongresi'nin tanıtımını yaptı. Sultan II. Abdülhamid'in kongreye üç yetkin temsilcisini gönderdiği ve mevkidaşı Japon İmparatoru ile de telgraflaşmaları haberini yazdı.³⁸ Bu sayıdan başka derginin ilgisini çeken diğeri bir konu da, Hicaz Demiryolu idi ve bu proje de dergi nazarında Müslümanların refahının geleceği için Sultan II. Abdülhamid'in başarılarını sembolize etmişti. Demiryolunun yapım süreci düzenli olarak haber yapıldı ve bizzat Sultan II. Abdülhamid'in icra edeceği bir açılışla Eylül 1908'te tamamlanacağı tahmininde bulunuldu.³⁹

Al-Imam dergisinin nispi oranda önemli bir bölümünü oluşturan Sultan II. Abdülhamid'in başarılarından birisi de, imparatorluğun gücünü temsil eden onun askeri yapılanması idi. Dergiye göre, bu konudaki haberler son güncel bilgileri almak için can atan okuyucuları mutlu etmeye yönelikti. Bu okuyucular için dergi, diğeri birçok şeyler arasında "hakkında bilgi almak isteyenler için" verilen bir haberde bir Türk savaş gemisinin tam olarak tonajı, silah durumu ve hız kapasitesiyle ilgili detayları yayımlamıştı.⁴⁰ Dergi Osmanlıların ileri bir donanma kurmak ve ordularını modernleştirmek zorunda oldukları değerlendirmesini yapmaktaydı. Çünkü onlar düşmanlar tarafından çevrilmişti. Bu askeri yapılanmayla birlikte, onların diğeri Avrupalı güçlerle baş/rekabet edebileceklerine inanmaktaydı. Askeri kapasitesini yeniden oluşturan

³⁴ *Chahaya Pulau Pinang*, Cilt. 1, No:2. s.2 ve Cilt.1, No:3, s.3.

³⁵ *Chahaya Pulau Pinang*, No:5, 10 Kasım 1900, s.4.

³⁶ *Chahaya Pulau Pinang*, No:7, 27 Ekim 1906, s.3.

³⁷ William R. Roff, *The Origins of Malay Nationalism*, Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya, 1980, s.58-59.

³⁸ Bkz., *Al-Imam*, Cilt.1 No:1, 23 Temmuz 1906, s.30-31.

³⁹ Demiryolu hakkındaki haberler için bkz., *Al-Imam*, Cilt.1, No:1, 23 Temmuz 1906, s.31-32; Cilt.1, No:4, 19 Ağustos 1906, s.128; Cilt.2, No:1, 12 Temmuz 1907, s.13.

⁴⁰ *Al-Imam*, Cilt.1, No:2, 21 Ağustos 1906, s.63.

Osmanlıların bu başarılarıyla ilgili haberler vasıtasıyla *al-Imam* dergisi okuyucularına büyük bir mutluluk tattırmayı ümit etmişti.⁴¹

Derginin dikkatini çeken diğer bir konu da, Türk ilerlemesi idi. Sultan II. Abdülhamid, okullar açarak ve demiryolları döşeyerek her zaman halkının refahını gözeten bir hükümdar olarak tanıtılmıştı. Ancak, *al-Imam* dergisi Sultan II. Abdülhamid'in bu asil gayretlerine rağmen Batı'nın kaçınılmaz tehdidiyle de baş etmek zorunda olduğu bilincine de vakıftı. Bu tehdit karşısında dergi Türklerin esnek bir yapıya sahip olduklarını ümit ettiğini ve kıyamete kadar onların korunması yönünde dua ettiğini yazdı.⁴² Dergi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan başka mevcut hiçbir İslami bir yönetimin olmadığına inanmaktaydı ve imparatorluğun çok ciddi badirelerle karşı karşıya geldiği gerçeğine rağmen, gücünü devam ettireceğine inanmaktaydı. Müslümanların davasını sürdürmek için Sultan II. Abdülhamid'in samimi gayretlerine inanmanın gereği hakkındaki haberlerinde, dergi Batı basını tarafından imparatorluk hakkında öne sürülen uygunsuz haberlerin yalan ve bunların da imparatorluğun gücünü kırmak için kurulan entrikaların bir parçası olduğuna inanmaktaydı.⁴³

1908 yılında Sultan II. Abdülhamid, Genç Türkler tarafından tahttan indirildiğinde, bu siyasi gelişme Malayların onun rolüne hayranlıklarını ifade ederek onu İslam'ın hamisi olarak görmelerine engel teşkil etmedi.⁴⁴ Selefine nazaran Genç Türklerin hükümeti Panislamcı siyaset hakkında daha az heyecana sahip olmasına rağmen, belirli oranda bile Genç Türkler de hala Müslümanların lideri olarak görülmeyle devam etti. Bununla birlikte, bu yeni rejimin altında, bu rol esas itibarıyla Şeyhulislamlık makamı tarafından oynandı ve bu makam Malay dünyasına din alimleri göndererek bu davayı daha etkili bir şekilde geliştirmeye çalıştı. *Neracha* dergisinin bir haberine göre, Malaylar tarafından bir dini liderin bölgeye gönderilmesi yönündeki talebin akabinden böyle bir durum gerçekleşti. Dergi, bazı Mısırlı dergilerden iktibaslar yaparak Filipinler'den bir kısım Müslüman liderin İstanbul'a giderek Sultan'dan Filipinler'de hizmet etmek üzere bir kadı gönderilmesini talep etmişlerdi.⁴⁵

Birkaç ay sonra *Neracha* dergisi, Hindistan'da basılan *Comrades* adlı diğer bir gazeteden alıntılar yaparak Filipinler'deki Amerikan valisi Albay Findley başkanlığında benzeri bir heyetin bu maksatla Filipinli Müslümanları

⁴¹ *Al-Imam*, Cilt.1, No:7, 16 Ocak 1907, s.211.

⁴² Bkz., *Al-Imam*, Cilt.1, No:9, 16 Mart 1907, s.281-284.

⁴³ Bkz., *Al-Imam*, Cilt.2, No:5, 7 Kasım 1907, s.101-102.

⁴⁴ Mesela bkz., Dönüş yolunda 15 Aralık 1913 tarihinde Pazartesi günü Singapur'a uğrayan Batavya'daki Türk Konsolosu Muhammed Rıfat Bey'in durumuna. Onun adaya ulaşması *Neracha* tarafından özel bir haber olarak verildi ve çok derin bilgiye sahip olduğuna, kırk beş dil bildiğine ve aynı zamanda da Malayca konuşabildiğine inanılan bir adamı görebilmek için kalabalık bir topluluğun limanda beklediği haberi yapıldı. Bkz., *Neracha*, Cilt.4, No:114, 17 Aralık 1913.

⁴⁵ Bkz., *Neracha*, Cilt.3, No:91, 25 Haziran 1913.

temsilen İstanbul'a gittiğini yazdı. Osmanlı Sultanı'nın da Müslümanlar adına bir Hıristiyan heyetin ilk defa Halifelik makamına gelmesinden ve vali ile görüşmesinden çok memnun kaldığını rapor etti. Bu talebin bir sonucu olarak, dini ilimlerde çok bilgili ve çok fasih olduğu Arapça ve Türkçe'nin yanı sıra Sanskritçe, Hintçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerini de çok iyi bilen Cemal Efendi adındaki bir alimin 1913 yılında Şeyhulislam adına Filipinler'de beş yıl süreyle hizmet etmek üzere bu ülkeye gönderildiği haberini duyurdu.⁴⁶

Daha sonra takip eden 1914 yılında, Seyyid Muhammed Vecih el-Ceylanî adındaki diğer bir Türk alimi de Filipinler'de Şeyhulislam olarak hizmet etmek üzere İstanbul'dan gönderildi.⁴⁷ Hatta Seyyid Muhammed Vecih el-Ceylanî'nin resmi ataması Filipinler olmasına rağmen, Müslüman bir alim olarak onun misyonu İstanbul'daki Şeyhulislam'ı Malay Dünyası'ndaki tüm Müslümanlar nazarında temsil etmek üzere gönderilmişti. O, bilgili ve dindar bir alim olarak kaydedildi ve dünyanın bu parçasını ziyaret eden büyük çaptaki ilk önemli bir alim idi.⁴⁸ Seyyid Muhammed Vecih el-Ceylanî, bu misyonunun bir parçası olarak Filipinlere giderken yol üstündeki Singapur'a ulaştığında, orada *Neracha* dergisinin görevlileri ile birlikte Adelphi Hotel'de bir toplantı yaptı.⁴⁹ *Neracha* dergisinin yazı işleri kurul üyeleriyle bir toplantı yapma seçimi, tesadüfi değildi; çünkü bu durum Türk davasını ortaya koymada dergi tarafından oynanan rolün bir kabulü idi.

Singapur'daki onun kısa süreli kalışı esnasında Seyyid Muhammed Vecih el-Ceylanî aynı zamanda adadaki Müslüman toplumlarla da toplantılar yaptı ve konuşmalar yapmak üzere çeşitli toplantılara davet edildi.⁵⁰ O, Filipinliler'e seyahatini devam ettirmek için limana geldiğinde, 17 Ocak Cumartesi günü Singapur Limanı ona veda etmek üzere toplumun her kesiminden gelen Müslümanlarla dolup taşı.⁵¹ Filipinler'deki iki buçuk ay boyunca süren kısa kalışı sırasında, onun oradaki faaliyetleri düzenli olarak

⁴⁶ *Neracha*, Cilt.3, No:100, 27 Ağustos 1913.

⁴⁷ *Neracha*, Cilt.3, No:97, 6 Ağustos 1913. İstanbul'daki Şeyhulislam'ın bir temsilcisi olarak Malay dünyasına Seyyid Muhammed Vecih el-Ceylanî'nin seçimi, onun Arapça ve Almanca gibi dilleri bilen ve din ilimlerinde de çok bilgili bir kişi olmasından dolayı idi. Türkiye'de o Adana ve Mısır gibi itibarlı eyaletlerde kadılık makamını doldurabilen bir kabiliyete sahip tecrübeli bir alim idi. Kendisine saygı duyulan bir bilgin olarak o, özel bir binişle birlikte sunulan bir Osmanlı nişanı ile taltif edilmişti ve o bunu her zaman üzerinde taşımaktaydı.

⁴⁸ *Neracha*, Cilt.4, No:132, 22 Nisan 1914, s.5. Seyyid Vecih'e atfedilen itibarlar arasında onun meşhur mutasavvıf Seyyid Abdulkadir Ceylanî'nin neslinden geldiği, onunla yirmi dördüncü göbekte ve Dördüncü Râşid Halife Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin ile de yirmi beşinci göbekte atası olduğu söylenmekte idi.

⁴⁹ *Neracha*, Cilt.4, No:118, 14 Ocak 1914, s.1-4. O, 11 Ocak 1914 tarihinde Singapur'a ulaştı.

⁵⁰ *Neracha*, Cilt.4, No:119, 21 Ocak 1914, s.3.

⁵¹ A.g.e., s.4.

Neracha dergisi tarafından haber yapıldı.⁵² Hatta Seyyid Muhammed Vecih el-Ceylanî'nin daha uzun süre orada hizmet etmesi beklenilmesine rağmen, onun ülkede kalışı hastalığı sebebiyle kısa sürdü ve bu yüzden tıbbi tedavi için İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı. 6 Nisan Pazartesi günü geri dönüş yolunda iken, seyahat ettiği Alman gemisi Singapur'da iki gün demir attı. Onun adaya gelişinde, tekrar *Neracha* dergisinin bürosunu ziyaret etti ve adadaki birçok Müslüman lider ile toplantılar yaptı.⁵³

Ertesi gün Seyyid Muhammed Vecih el-Ceylanî Penang'a gitti. Çarşamba öğleden sonra Penang'a ulaştığında, kısa süre önce yapılan bir duyuruya rağmen, adanın önde gelen Müslüman liderleri dahil olmak üzere yaklaşık 200 kadar Müslüman tarafından selamlanarak karşılandı.⁵⁴ Oradaki Müslüman toplum onu Acheen Caddesi'ndeki *Masjid Melayu* adlı bir camiye getirerek onun varlığını iyi bir fırsata dönüştürdüler ve ondan camide konuşma yapmasını istediler. Onun Arapça olarak yaptığı ve Malayca'ya tercüme edilen konuşmasında, Seyyid Muhammed Vecih el-Ceylanî iyi işler için Müslümanların birbirlerine yardım etmesini tavsiye etti ve Müslüman çocukların eğitimi için okullar açmaları konusunda birbirlerine yardımcı olmalarını istedi.⁵⁵ İstanbul'dan bu bölgeye Şeyhulislam'ın bir temsilcisinin gönderilmesi, her ne kadar kısa sürse de, Malaylar arasında İslam'ın koruyucuları olarak Türklerin imajını daha da pekiştirdi.⁵⁶

Türkler tarafından oynanan dini ve siyasi role karşı Malaylar'ın hayranlığı devam etmekle birlikte, şüphesiz Sultan II. Abdülhamid'in Genç Türkler tarafından tahttan indirilmesi bölgedeki Müslümanlar arasında bazı şaşkınlıklara yol açtı. Her ne kadar Genç Türkler'in oluşturduğu yeni hükümet, daha önceki idarenin takip ettiği İslamcı siyaseti tercih edip sürdürmesine rağmen, onların İslam birliği taraftarı politikası daha az etkili oldu; çünkü onlar esas itibarıyla iç siyasi krizlerle ve Avrupa savaşlarıyla meşgul oldular. Sultan

⁵² Mesela, Filipinler'e ulaşmasının ardından onun Singapur'daki *Neracha* dergisinin editörlerine adada kaldığı kısa süre zarfında karşılaştığı misafirperverlik dolaylı, diğer şeylerle birlikte, birçok mektuplar gönderdiği kaydedilmiştir. Dergi, Seyyid Vecihî tarafından verilen tavsiyeyi okuyucularına bildirme fırsatını bulmuş ve bunun onların hayatı ve dinlerinin faydasına olduğu haberini yazmıştı. Bkz., *Neracha*, Cilt.4, No:125, 3 Mart 1914, s.3.

⁵³ *Neracha*, Cilt.4, No:131, 8 Nisan 1914, s.1.

⁵⁴ Seyyid Muhammed Vecih el-Ceylanî'yi selamlamak üzere iskeleye gelen birçok Malaylı Müslüman lider arasında Şeyh Zekeriya, Şeyh Davud, Şeyh Mustafa, Seyyid Alevî ve Seyyid Hüseyin bulunmaktaydılar.

⁵⁵ *Neracha*, Cilt.4, No:131, 15 Nisan 1914, s.2.

⁵⁶ Bölgeye gelişi sırasında Singapur'daki kısa misafirliği ve İstanbul'a dönüş seyahati sırasında Seyyid Muhammed Vecih el-Ceylanî'ye gösterilen muhteşem Malay kabulü, tamamen kendiliğinden meydana gelen bir olay idi ve esasen bu durum Malaylar'ın Osmanlılar'ın dini rolüne karşı yüksek bir saygıyı göstermekteydi. Seyyid Vecihî'nin varlığı büyük bir coşku ile karşılandı ve adalardaki Müslümanlar onu görmeyi bir onur ve ayrıcalık olarak hissettiler.

II. Abdülhamid tarafından öncülük edilen Panislamcı fikirlere ve onun İslam dünyasını Türklerin liderliği altına koymayı hedefleyen bir politika takip etmesine bakıldığı zaman, bunun etkili bir siyasi güce dönüşmesinin tam olarak başarıya ulaşmadığı görülür. Aynı zamanda bu politika, Malaylar dahil Müslümanların çoğunluğuna cazip gelmede büyük bir başarı kazanamadı. İslam dünyasının o günkü durumu ve zamanın jeopolitik gerçekleri sebebiyle bu Panislamcı politika başarıya ulaşamadı.⁵⁷

Yüzeysel olmasına rağmen, bu dönemdeki Panislamcı fikirlerin ve onun teşvik ettiği sınırlı gayretlere bakıldığında, bunların Müslüman bir toplum olarak Malayların Batı yayılmacılığıyla baş etmelerinin gereğine inanmalarını ve Malay bilincinin gelişmesine katkı sağladığı kabul edilebilir. Aynı zamanda bu tür fikirler onların daha geniş İslam dünyasıyla bir nebze olsun ilişki kurmalarına zemin hazırladı. Müslüman bir gücü temsil eden Türkler ile Batı arasındaki çatışmalar hakkında Malayların daha iyi bilinçlenmelerine ivme kazandırdığı ve bu bilinci onlar arasında daha da geliştirdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kitap, Makale ve Tezler:

- Abdullah Abbas Nasution, *Sejarah Melayu Raya*, Penang: Persama Press, 1953.
- Abdul Rahman al-Ahmadi, “Satu Kajian dan Perbandingan Riwayat Hidup Kadir Abdi Dengan Assad Syukri”, Yüksek Lisans Tezi, Malaya Üniversitesi, 1978.
- Adam, Ramlah, *Dato' Onn Jaafar: Pengasas Kemerdekaan*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1992.
- Ahmad bin Muhammad Zain Mustafa al-Fatani, *Hadiqatul Azhar Wal-Riahin*, Penang: Persama Press, 1935.
- Alatas, Syed Hussein, “On the Need for a Historical Study of Malaysian Islamization”, *Journal of Southeast Asian History*, Cilt.4, No:1, Mart 1963.
- Al-Shaykh Muhammad Arshad ibn Abd Allah al-Banjari al-Malayawî, *Sabil al-Muhtadin Li-al-Tafaqquh Fi Amr al-Dîn*, İstanbul: al-Sharikah al-Khairiyah of al-Hajj Muharram Affandi, Shawwal 1302/August 1885.
- Andaya, Barbara Watson, “From Rum to Tokyo: The Search for Anti-Colonial Allies by the Ruler of Riau, 1899-1914”, *Indonesia*, No:24, Ekim 1977.
- Arnold, T. W., *The Caliphate*, London: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1924.

⁵⁷ O dönem İslam dünyasında siyasi bir güç olarak dikkate alınması gereken Panislamizm politikasının başarısızlığa uğramasıyla ilgili tartışmalar için bkz., John S. Badeau, “Pan-Islamism”, *The Contemporary Middle East: Tradition and Innovation* (eds.: Benjamin Rivlin ve Joseph S. Szyliowicz), New York: Random House, 1965, s.201-215.

- Badeau, John S., "Pan-Islamism", *The Contemporary Middle East: Tradition and Innovation* (eds.: Benjamin Rivlin ve Joseph S. Szyliowicz), New York: Random House, 1965.
- Evans, D. H., "The Meanings of Pan-Islamism: The Growth of International Consciousness Among the Muslims of India and Indonesia in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century", *India and Indonesia From the 1830s to 1914: The Heyday of Colonial Rule* (ed.: Mushirul Hasan ve et al.), Leiden: E. J. Brill, 1987.
- Haji Wan Mohd. Shaghir Abdullah, "Bahasa Melayu Bahasa Ilmu: Meninjau Kitab Sabil al Muhtadin oleh Syeikh Muhammad Arsyad Al Banjari", *Jurnal Dewan Bahasa*, Ağustos 1990.
- Hurgronje, C. Snouck, *Mekka in the Latter Part of the 19th Century*, Leiden: E. J. Brill, 1970.
- Keddie, Nikkie R., *Sayyid Jamal ad-Din al-Afghani: a Political Biography*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1972.
- Mehmet, Özay, *Islamic Identity & Development: Studies of the Islamic Periphery*, Kuala Lumpur: Forum, 1990.
- Naimur Rahman Farooqi, "Pan-Islamism in the Nineteenth Century", *Islamic Culture*, Cilt: 57, Ekim 1983.
- Ochsenwald, William L., "Financing of the Hijaz Railroad", *Die Welt des Islams*, Cilt.XIV, No:1-4, 1973.
- Othman, Mohd. Dahari, "Akhbar Cahaya Pulau Pinang, 1900-1908", *Jebat*, No:7/8, 1978/79.
- Qureishi, M. Naeem, "Bibliographic Soundings in Nineteenth Century Pan-Islam in South Asia", *The Islamic Quarterly*, Cilt:XXIV, 1980.
- Reid, Anthony, "Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia", *Journal of South East Asian History*, X/3, 1969.
- Reid, Anthony, "Nineteenth Century Pan-islam in Indonesia and Malaysia", *The Journal of Asian Studies*, Cilt:XXIV, No:2, Şubat 1967.
- Roff, William R., *The Origins of Malay Nationalism*, Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya, 1980.
- Simon, G. K., "Islam in Sumatra", *The Muhammadan World of Today* (ed: S. M. Zwemer F. R. G. S., E. M. Wherry, D. D. James & L. Borton), London and Edinburg: Fleming H. Revell Company, 1906.
- Wan Mohd. Shaghir Abdullah, "Syeikh Ahmad al-Fatani: Sultan, Politik dan Riau", *Dewan Budaya*, Eylül 1991.
- Wan Mohd. Shaghir Abdullah, *Hadiqatul Azhar wal-Riahin*, Kuala Lumpur: Khazanah Fathaniyah, 1992.

Dergi ve Gazeteler:

Al-İmam, Cilt.1, No:1, 23 Temmuz 1906; Cilt.1, No:4, 19 Ağustos 1906; Cilt.1, No:2, 21 Ağustos 1906; Cilt.1, No:7, 16 Ocak 1907; Cilt.1, No:9, 16 Mart 1907; Cilt.2, No:1, 12 Temmuz 1907; Cilt.2, No:5, 7 Kasım 1907.

Chahaya Pulau Pinang, Cilt. 1, No:1. 13 Ekim 1900; Cilt. 1, No:2. ve Cilt.1, No:3; No:5, 10 Kasım 1900; No:7, 27 Ekim 1906.

Jajahan Melayu, Cilt.1, No:1, 10 Aralık 1896; Cilt.2, No:24, 29 Nisan 1897; Cilt.2, No:25, 6 Mayıs 1897; Cilt.2, No:5, 28 Mayıs 1900 ve Cilt.2, No:7, 4 Haziran 1900; Cilt.3, No:3, 11 Mayıs 1900.

Neracha, Cilt.3, No:91, 25 Haziran 1913; Cilt.3, No:97, 6 Ağustos 1913; Cilt.3, No:100, 27 Ağustos 1913; Cilt.4, No:114, 17 Aralık 1913; Cilt.4, No:118, 14 Ocak 1914; Cilt.4, No:119, 21 Ocak 1914; Cilt.4, No:125, 3 Mart 1914; Cilt.4, No:131, 8 Nisan 1914; Cilt.4, No:131, 15 Nisan 1914; Cilt.4, No:132, 22 Nisan 1914..

Singapore Free Press, "A Pan-Islam Propagandist", 6 Ocak 1899.

Straits Times, 16 Kasım 1889.

Arşiv Belgeleri:

Colonial Office, Londra, İngiltere:

CO 273/201, Cohor Sultanının Sekreteri'nden Robert H. Meade'ye, Colonial Office, 10 Mayıs 1894.

CO 273/246, (Boğazlar Bölgesi Valisi) Mitchell'nden Chamberlain'e, Colonial Office, 6 Ocak 1899.

CO 273/246, Mitchell'den Chamberlain'e (Gizli), Colonial Office, 6 Ocak 1899.